

Garîbu'l-Hadis eserlerinde geçen garib kelimeler hakkında bir inceleme*

Yusuf AKGÜL

Yrd. Doç. Dr., Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Özet

Bu çalışmada, Hadis edebiyatı içerisinde özellikle şerh edebiyatı açısından önemli bir yeri bulunan "Garîbu'l-Hadis" türü eserlerin muhtevasını oluşturduğu garîb kelime/cümle yapıları ele alınmıştır. Bunun için önce garîb ve Garîbu'l-hadis kavramları incelenmiş ardından Garîbu'l-hadis eserleri hakkında genel bilgi verilmiş sonra garîb kelimelerin özellikleri bakımından analizi yapılmıştır. Çalışma genel değerlendirmelerle sonuçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler Garib, Garibu'l-Hadis, Hadis Edebiyatı

söz edilmiş bu kitaplarda yer alan garîb lafız ve metin izahlarında dahi salt garîb lafız/cümle izahıyla yetinilmediği göz önünde bulundurulursa bu kitapların yazılış amacının daha kapsamlı olduğu anlaşılacaktır. Zira bu kitaplara biraz daha dikkatle bakıldığında Arap dilinin inceliklerinin-belagat, sarf ve nahve ait malumatın- yanı sıra rivayet edilen malzemeye dair fıkhi, lugavi, yorum/şerh örneklerinin de görüleceği dikkate değer bir husustur.⁰¹ Bu nevi açıklamaların kitaplarda yer alışı sebepleri arasında Garîbu'l-Hadis müelliflerinin garîb lafızları ele alış tarzı veya söz konusu kelimelerin yapı ve biçimlerinin önemli bir etkisinin olduğu düşünülebilir. Bu noktada makalemizin konusunu garîb lafızların özellikleri hakkında bir inceleme şeklinde belirledik.⁰² Zira böylesine

* Doktora tezi'nden uyarlanmıştır.

01. Mehmet Emin Özafşar, *Hadisi Yeniden Düşünmek Fıkhi Hadisler Bağlamında Bir İnceleme*, (Ankara: Ankara Okulu yay. 1998), s.239.

02. Bu makalede incelediğimiz mesele esasen daha önce üzerinde çalıştığımız "Edebi Tür Olarak Garîbu'l-Hadis (Kaynak-Metot-Muhteva Analizi)" adlı doktora tezinde geniş olarak ele alınmıştır. Burada ise mesele kısa ve öz bir şekilde sunulmuştur.

KAYNAKÇA

Akgül, Yusuf. "Garibu'l-Hadis Eserlerinde Geçen Garib Kelimeler Hakkında Bir İnceleme," *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 2,2 (2012/2), ss.97-119.

İslam kültür mirasının bilhassa hadis edebiyatı sahasında önemli sayılabilecek kaynakları arasında Garîbu'l-Hadis adıyla bilinen eserler gelmektedir. İlk bakışta bu eserlerin kaleme alınış amacı, hadis metnlerinde geçen ve anlaşılması güç garîb kelimelerin anlamlarının açıklanması şeklinde görülmektedir. Oysa kitapların yazılış metodu ve muhteviyatı incelendiği takdirde söz konusu eserlerde yer alan garîb kelime/lafız veya cümlelerin sadece hadislerde geçen ifade veya cümlelerden ibaret olmadığı fark edilecektir. Hatta

bir inceleme, bize garib sayılan kelimelerin hem içerik hem de dil açısından ne türden kelimeler olduğu hakkında genel bir bilgi sunmayı hedeflemektedir. Bunun için Garibu'l-Hadîstürüne ait temel eserlerden tümevarım yöntemiyle kelimelerin lugavi/dilsel açıdan genel özelliklerini tespit etmeye çalıştık. Bu itibarla makalemizde ele aldığımız meseleleri şu sorular çerçevesiyle sınırlandırdık:

1. Garibu'l-Hadîs adlı kitapların içeriğini oluşturan kelimelerin özellikleri nelerdir?

2. Ashabu'l-garib'in kitaplarında açıkladıkları garib lafızlar sarf ve nahiv açısından ne tür özellik taşımaktadır?

3. Garib kabul edilen lafız veya cümlenin mahiyeti nedir? Bunu tespitin ne gibi faydaları vardır?

Şu halde bu sorulara cevap aramak amacıyla çerçevesini çizdiğimiz makaleyi iki bölüm ve bir sonuç hâlinde ele almayı uygun gördük. Makalemizin I. Bölümünde garib ve garibu'l-hadîs kavramlarının anlamlarını açıkladık. II. Bölümde bu türe ait eserlerin kısaca tanıtımını yaptık ve bu eserlerin konusunu oluşturan garib kelimelerin genel karakteristiğini inceledik. Sonuçta ise incelememizle ilgili bazı değerlendirmelerde bulunduk.

I. Bölüm

Bu noktada akla gelen şu soruyu sorarak konuya giriş yapalım: Aca-ba garib ve garibu'l-hadîs kavramları ile ne kastedilmektedir? Bu sorunun cevabı için öncelikle "garib" ifadesinin anlamı, mahiyeti hakkında bilgi

vererek başlamak uygun olacaktır. Bunun için önce kelime ve terim anlamıyla "garib" ifadesini ardından da "garibu'l-hadîs" terimini inceleyelim.

A. Kelime Ve Terim Olarak Garib, Garibu'l-Hadîs

Garib kelimesi, Arapça bir kelime olup bu ifadenin hadis metinlerinde, Arap cahiliye şiir, atasözü ve deyimlerinde kullanıldığını görmekteyiz. Hadis ilminde "çok az kullanılması sebebiyle manası kolayca anlaşılmayan kelime" anlamına gelen ve garabet (gurbet) kökünden türeyen garib kelimesi, sözlükte "yurdundan uzakta kalan, kendi cinsi arasında eşi ve benzeri bulunmayan, tek ve nadir olan, bilinmeyen, müphem ve kapalı olan"⁰¹ anlamlarına gelir. Şu halde Arap dili sözlük, şiir ve rivayet malzemelerinde garib kelimesinin genel olarak şu dört anlamda kullanıldığını görmekteyiz:

1. Uzakta olan her türlü şey, vatani ve ailesinden uzak olan⁰²,

2. Eskiden veya çok az kullanıldığı için manası kapalı ve anlaşılması güç olan kelime⁰³

3. Bir millet veya topluluktan olmayan (yabancı)

4. Kendi cinsi arasında benzeri olmayan, tek ve nadir olan⁰⁴

01. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, "garib" mad. (Beyrut: 1414/1994), I, 643; *Garib* mad., İ.A.T.D.V.Y., İstanbul:1994, XIII, 374.

02. Cahiz, *el-Beyan ve't-Tebyîn* [Thk. Fevzi Utavi], (Beyrut: 1968), I, 590.

03. Halil b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitâbu'l-Ayn* [Thk. Mehdi el-Mahzûmî, İbrahim es-Sâmerâî], (Beyrut: 1988/1408), III, 411; Hattâbî, *Garibu'l-Hadîs* [Thk: Abdülkerim İbrahim el-Azbâvî], (Mekke: 1422), I, 70-71.

04. El-İsfahanî, Rağib, *Mufredâtel-fâzi'l-Kur'an*,

Bu anlamlara misal verecek olursak garib kelimesinin bazı hadis metinlerinde yabancı, kabilesinden uzak olan kimse anlamında kullanıldığını görürüz.⁰¹Yine garib ifadesinin geçtiği bazı rivayetlerde Hz. Peygamberden sonra sünneti ihya eden ve onu Allah'ın kullarına öğreten kimse⁰²ya da insanların (ahlaken) bozulduğu bir zamanda onları ıslaha çalışan salih kimseler manasında geçmektedir.⁰³Şu halde garib kelimesi,bazı hadis metinlerinde sözlük anlamı taşıdığı gibi bazen kelimeye farklı anlamların da yüklendiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte "Kur'an ve hadislerde manası kolay anlaşılmayan ifadeler" şeklinde terim anlamı kazanan garib kelimesinin bu manasıyla sahabe döneminde kullanıldığına da rastlamaktayız. Rivayete göre Abdullah b. Abbas(ra.)'ın(ö.h.68) oturduğu ilim meclislerinden birisinde şöyle dediği nakledilir: "...Her kim Arapçadan, şüirden veya sözün garibinden sormak isterse(meclise) girsin (sorsun)..."⁰⁴Yine sahabe döneminde İ'rabu'l-Kur'an deyiminden Kur'an'ın garib lafızlarının anlaşıldığı ifade edilir.⁰⁵ Şu

(Dimeşk: Daru'l-kalem), II,149.

01. Rivayetşöyledir:Abdullahb.Mes'ud(r.a.)'un (ö.32/653) rivayetinde ise «الرَّغِيْبُ مِنَ الْعَرَابِ» "kabilelerinden ayrı olanlar" Bkz. İbnMâce, "Fiten" 15, II, 1319,1320.
02. Şihâb Kadâi,*Musnedi Şihâb*, (Beyrut: er-Risâle, 1986), had: 986, II,138.
03. Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, (Mevsil: Mektebetu'l-Ulumive'l-Hikem, 1983), VI, 164; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, (İstanbul:Çağrı yay. 1992), I, 184, 398; II, 177, 222, 389; IV, 73.
04. Hâkim,*el-Müstedrekale's-Sahihayn*, (Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts), III, 538, 619.
05. Ebu Hureyre(r.a.)'den rivayet edilen bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.v.)'in

halde örneklerden anlaşıldığı gibi garib kelimesinin ıstılah anlamda kullanımını sahabe dönemine kadar götürmek de mümkündür.

Esasen tarihî süreç içerisinde Garib kelimesi, II. (VIII.) yüzyıldan itibaren Kur'an ve hadislerdeki gariblere ait eserlerde, metinleri anlamaya yönelik kullanılarak terim haline gelmiştir. Başlangıçta, anlamı herkes tarafından bilinmeyen veya Kureyş lehçesi dışındaki lehçelere dair çok az kelimeyi kapsarken zamanla Kur'an ve hadislerdeki eş anlamlı kelimelerle âyet ve hadislerde farklı manalar taşıyan kelimeler ve değişik yapıdaki cümleler de garib kapsamına dâhil edilmiştir.⁰⁶ Dolayısıyla garib kelimesinin zamanla kapsamının genişlemesi bu alandaki literatürün de hem kemiyet hem de keyfiyet açısından gelişmesine neden olmuştur, denebilir. Öyle ki erken dönemdekiler için garib tanımlaması farklı iken sonrakiler için daha da farklılaşmış, hele zaman içerisinde diğer milletlerden Müslüman olanlar için ise daha farklı bir durum arz etmiştir.

şöyle buyurduğu nakledilir: "أَغْرَبُوا الْقُرْآنَ وَاللَّسْمَا " غَرَابِيَه" "Kur'an'ın lafızlarının manalarını açıklayın, garaibini araştırın." Hadiste geçen İ'rabu'l-Kur'an tabirini Suyutî (ö.h.911) garib ve müşkül lafızların bilinmesi şeklinde yorumlarken Rafîi de sahabenin bu deymi Kur'an'ın garib ifadeleri olarak adlandırdıklarını belirtir. Bkz. Hâkim, *el-Müstedrekale's-Sahihayn*, II,439; Mustafa Sadık Rafîi, *Tarihu Âdabi'l-Arab*, (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001), II, 58.

Söz konusu rivayetin isnadı zayıf olup Heysemî, isnadındaki Abdullah b. Said el-Makburînin metruk ravi olduğunu ifade eder. Bkz. Nureddin Ali b. Ebî Bekr Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid ve Menbu'l-Fevâid*, (Beyrut: Daru'l-Fikr, 2005), VII, 340/164.

06. *Garib* mad. a.y.

İlimlerin teşekkülüyle birlikte garîb ifadesi de Kur'an ve hadis ilimleri, belagat ve edebiyat içerisinde terim anlamıyla kullanılmaya başlanmıştır. Hadis terminolojisinde bu terim iki anlam taşır. Bunlar:

a) Garîbu'l-Hadîs şeklindeki kullanımıyla; hadis metinlerinde bulunup da az kullanılması sebebiyle anlaşılması zor, manası kapalı olan ifadeleri konu edinen ilim dalının adıdır.⁰¹

b) GarîbHadîs diye tabir edilen terim ise ravinin rivayetinde tek kalması (teferrüdü) anlamına gelir.⁰² Başka bir ifadeyle metin veya isnad yönünden tek kalmış yahut benzeri başka raviler tarafından rivayet edilmemiş hadise garîbhadîs denilmiştir.⁰³

Makalemizde incelediğimiz terim, ilk anlamındaki kullanımı ile alakalıdır. Oysa çoğulu garâib olan ve zayıf hadis çeşidi olarak bilinen garîbhadîs terimiyle konumuzun doğrudan bir ilgisi yoktur.

Ayrıca hadis usul kitaplarında Garîbu'l-Hadîs terimi, metni anlamaya yönelik Muhtelifu'l-Hadîs, Esbâbu Vurûdi'l-Hadîs, Nâsihu'l-Hadîs ve Mensuhuhû, Fıkhu'l-Hadîs gibi ilimler arasında zikredilmektedir. Nitekim usul kitaplarında Garîbu'l-Hadîs,

01. İbnu's-Salah, *Ulûmu'l-Hadis*, [Thk. Nureddin Itr], (Dımeşk: 1986) s.272. Ayrıca bkz. Suyutî, *Tedribu'r-Râvi fi Şerhi Takribu'n-Nevevi*, (Beyrut:1996), II,166; İbn Kesîr, *el-Bâisu'l-Hasis şerhu'İhtisâri Ulûmi'l-Hadis*, (Beyrut: 1951), II,461; Nureddin Itr, *Menhecû'n-nakd fi Ulûmi'l-Hadis*, (Dımeşk: 1979), s. 321-324.

02. İbnu's-Salah, *Ulûmu'l-Hadis*, s.270.

03. Talât Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, (Ankara: 1980), s. 114-115.

“Metinleri Açıklayan İlimler” başlığı altında metin ilimleri arasında ele alınmıştır.

A. Garîbu'l-Hadîs Türündeki Eserler

Hadislerin garîb kelimelerini açıklamak maksadıyla bu ad altında birçok eser yazılmıştır. Garîbu'l-Hadîs alanında tespit edebildiğimiz kadarıyla gerek matbu gerekse el yazma yüze yakın kitap kaleme alınmıştır.⁰⁴ Maalesef büyük oranda günümüze ulaşmamış olan bu eserlerin tahkikli neşri yapılmış olanlarının sayısı da çok değildir.

Hadislerdeki garîb kelimeler üzerinde ilk defa tebeu't-tabîin neslinde Mâlik b. Enes, Şu'be b. Haccâc ve Sufyân es-Sevrî'nin durduğu ifade edilir. Diğer yandan bu konuda ilk eser sahiplerinin hicrî ikinci asrın sonu ve üçüncü asrın başında yaşadığı belirtilir. Bununla birlikte ilk eseri kimin yazdığı tartışmalıdır. İbnu'n-Nedim 'in (380/990), Garîbu'l-Hadîs'e dair ilk çalışmayı Basralı dil âlimi Ebû Adnân Abdurrahmân b. Abdula'lâ es-Sülemî (210/864)'nin yaptığı kağınaatini taşıdığı anlaşılmaktadır. Ebû Adnân'ın küçük hacimli olduğu belirtilen eserindeki garîb kelimeleri ihtiva eden ve senedleriyle birlikte zikredilen rivayetlerin bablara göre tasnif edildiği söylenmektedir. Bazı âlimler, ilk Garîbu'l-Hadîs kitabını Nadr b. Şumeyl (ö. 203/ 819)'in kaleme aldığını ileri sürmüşlerdir. Bununla beraber

04. Yusuf Akgül, “Edebî Tür Olarak Garîbu'l-Hadîs (Kaynak-Metot-Muhteva Analizi)”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, 2006), s.11-12.

Şerhi Garibi'l-Hadîs diye de anılan ve pek küçük bir hacme sahip bulunduğu belirtilen eseriyle Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ(ö. 209/824)'nın bu konuda öncülük ettiği görüşü daha fazla kabul görmüştür. II. (VIII.) yüzyılda yazıldığı anlaşılan diğer eserler arasında, EbûBekr Hüseyin b. Ayyâş es-Sülemî el-Bâceddâî'nin (204/819) Garibu'l-Hadîs'i gelmektedir. Yine Kutrub lakabıyla tanınan Muhammed b. Mustenir'in (206/821) Garibu'l-Âsâr adıyla da anılan Garibu'l-Hadîs'inden söz edilmektedir. Bir de İshak b. MirârEbûAmr eş-Şeybânî (210/825), EbûSa'ided-Darîr (214/829), EbûZeyd el-Ensarî (215/830) ve Ahfeş el-Evsat'ın Garibu'l-Hadîs'leri anılmaktadır. Keza Abdu'l-Melik b. Kurayb el-Asmâî'nin (216/831) Kitâbu Garibi'l-Hadîsve'l-Kelâmi'l-vahşî'si de zikredilebilir. Hepsi de Arap dil âlimleri tarafından kaleme alınan ve o devirde dil kültürünün zengin olması sebebiyle pek az garib kelime ihtiva eden bu eserlerin günümüze ulaşmış olup olmadığı bilinmemektedir. Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm (224/838)'ın Garibu'l-Hadîs'i bu eserlerin en hacimlisidir ve günümüze ulaşmış ilk eser konumundadır. Bundan sonra sırayla,

1. Muhammed b. Ziyadİbnu'l-A'râbî (ö. 231/845),

2. Amr b. EbûAmr eş-Şeybânî(ö. 231/845),

3. Ali b. MuğîreEbû'l-Hasen el-Esrem (ö.231/845),

4. Abdulmelik b. Habîb el-İlbîrî

(ö.238/852),

5. Muhammed b. Habîb el-Bağdâdî (ö.245/859),

6. Ahmed b. İmrân b. Seleme (ö.250/864),

7. EbûCa'fer Muhammed b. Kadim

8. Şemir b. Hamdeveyh (ö.255/868) gibi Garibu'l-Hadîs müellifleri anılabilir.

Fakat bu yazarların eserlerinin de günümüze ulaşmış olup olmadığı bilinmemektedir. Günümüze ulaşmış önemli eserlerden Abdullah b. Muslim b. Kuteybe ed-Dineverî (213/828–276/889) ve Ebu Süleyman Hattabi'nin (395/1004), Garibu'l-Hadîsleri zikredilebilir. Sonraki yüzyıllarda bu konuyla ilgili eserler telif edilmiştir. Bunlardan Zemahşeri'nin (538/1143) el-Fâik fî Garibi'l-Hadîs isimli eseri ile İbnu'l-Esîr'in (606/1209) en-Nihâye fî Garibi'l-Hadîsve'l-Eser isimli kitabı bu alanda yazılmış eserlerin en meşhurlarıdır. Dolayısıyla biz bu makalenin II. Bölümünde incelediğimiz konu hakkındagünümüze ulaşmış bulunan üç meşhur müellifin yani Ebu Ubeyd, İbn Kuteybe ve Zemahşeri'nin eserlerinden yararlandık.

I. Bölüm

Garibu'l-Hadîs Eserlerinde Yer Alan Garib Kelimelerin Özellikleri

Kelimelerin gerek yapı ve biçimi gerekse kullanıldığı anlamı itibariyle dilde belli bir şekli ve kapsam alanı vardır. Bu şekil ve kapsamın kelimenin ifade edildiği zaman ve mekân hatta kültürle doğrudan bir ilişkisi söz konusu olabilir.Benzer bir durumun varlığı-

nihadis metinlerinde geçen kelimeler için de düşünmek mümkündür. Şöyle kibenzar anlamlarla nakledilmiş rivayetler arasında farklı şekil ve formda kelimeler görmekteyiz. Söz konusu rivayetlerdeki bu türden kelimelerin ilk anda anlaşılabilmesi sebebiyle bazı kelimeler de garib görülmüş dolayısıyla açıklanma ihtiyacı hâsıl olmuştur. Bu açıdan hadis rivayetlerinde geçen ve garib olarak değerlendirilen bu ve benzer türdeki kelimelerin bazı özelliklerinin dilin yapısından kaynaklandığını söylemek mümkün görülebilir. Şu halde garib kelimelerin genel anlamda ne gibi özellikleri olduğunu açıklamak gerekirse, yaptığımız incelememizin sonucunda şu on başlık altında bu özellikleri maddeleştirmek mümkündür:

1. Dolaylı Anlatım İfade Eden Kelimeler Olması

Garibu'l-Hadis eserlerinde geçen bazı kelime ve ifadelerin mecaz, kinayeli, teşbihi anlatımlar içerdiği görülmektedir. Dolayısıyla rivayetler arasında rastlanan bu türden kelime veya cümlelerin Ashâbu'l-Garib'in yazdığı kitaplara konu ve malzeme teşkil ettiği görülmüştür.

a) Mecaz İfade Eden Garib Kelimeler

Dilde edebî bir sanat olarak kullanılan mecaz, Arap belagatinde bir ilgi ve karine ile gerçek anlamı dışında kullanılan kelime veya terkibi ifade etmektedir. Bu edebî sanatı Hz. Peygamber'in hadislerindeki dolaylı anlatımın örnekleri arasında görmek mümkündür. Bu bağlamda Ashabu'l-Garib'in

kitaplarında mecaz olarak nitelendirdikleri rivayetlerden örnekler verelim. Mesela Zemahşerî'nin صبيح maddesinde kaydettiği bir rivayete göre Hz. Peygamber, (s.a.v.) “ Müminin kalbi Rahmanın parmaklarından iki parmağı arasındadır, nasıl dilerse öyle çevirir” buyurmaktadır.⁰¹ Zemahşerî bu rivayeti açıklarken şunları ifade eder: “Sağ el anlamına gelen يمين ile el anlamına gelen اصبع kelimeleri arasındaki duruma benzer bir ilişki de parmak anlamına gelen الاصبع kelimesinde vardır.” Zemahşerî bu ilişkinin mecaz olduğunu dolayısıyla bu ifadenin meşiet-i ilahiyeye bağlı olarak kalplerin evrilip çevrilmesindeki süraatine ait bir temsil olduğunu söylemektedir.⁰²

Yine rivayete göre Nebi (s.a.v.), ika- met ettikleri Mekke'de fetihten önce Müslüman olmuş bir topluluk için şunları söylemiştir: “Ben müşriklerin maiyetinde olan her Müslüman'a uzağım.” Bunun üzerine “Neden ey Allah'ın elçisi” diye sorulunca bu defa “o ikisinin ateşi birbirine görülmez” diye karşılık vermiştir. Söz edilen bu rivayetle ilgili olarak Zemahşerî, لاتراءناهما ifadesindeki birbirini görmenin onların yaktıkları ateşlerine nispet edilmesini mecaz olarak niteler. Bu itibarla her ikisinin evlerinde yaktıkları ateşlerinin biri diğerini göremeyecek şekilde oldu-

01. Muslim, b. Haccac, *Sahih*, [Thk.: M. Fuad Abdulkaki], (İst.: Çağrı yay, 1399/1992, «Kader», had: 17, III, 2045; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, II, 168.

02. Carullah Muhammed b. Ömer Zemahşerî, *el-Faik Fi Garibil-Hadis*, [Thk.: Muhammed Ebû'l-Fadl, Ali Muhammed el-Becavî], (Kahire: Daru'lhyai'l-Kutubi'l-Arabiyye, 1945-48/1364-67), II, 9.

ğuna nispetle evlerinin de birbirinden uzak olması gerektiğini ifade eder.⁰¹ Şu halde rivayetteki ateş tabiri mecaz olarak ev anlamında kullanılmıştır.

Bu ve benzer örneklerde⁰² görüleceği üzere rivayet edilen malzemelerde mecaz nev'inden ifadeler bulunmaktadır. Bu ifadeleri de Garibu'l-Hadis müellifleri eserlerinde yeri geldikçe açıklamışlardır.

b) Kinaye İfade Eden Garib Kelimeler

Garib kelimelerin bir kısmının dolaylı anlatım ifade eden lafızlardan olduğunu belirtmiştik. Arap dili ve edebiyatında bir sözü tek kullanımda hem gerçek, hem de mecaz anlamıyla kullanma sanatı olan kinaye, incelediğimiz rivayet malzemelerinde rastlanılan edebi sanatlardan biridir. Nitekim buna örnek oluşturan bazı rivayetleri ele alalım. Mesela, Hz. Ali'ye ait bir rivayette "...Bekayı isteyen ridayı (elbiseyi) hafifletsin..." denmektedir. "Üste giyilen, boyuna takılan aba, şal" anlamına gelen الرداء kelimesi kinaye yolu ile yine "boynun borcu" anlamına gelen الدين kelimesi yerine kullanılmıştır. Bu itibarla rivayetin anlamı; "Kim bekayı arzu ediyorsa borcunu azaltсын" olmaktadır.⁰³

Keza bir diğer rivayete göre, Allah Resulü (s.a.v.) sağ elle istitabeyi الاستطابة (yani istincayı) yasaklamıştır. Rivayette hoşlanma, kokulanma anlamları

01. Zemaşşerî, *el- Faik*, I, 442.

02. Zemaşşerî, *el- Faik* I, 601; III, 22, 152.

03. İbn Kuteybe, *Garibu'l-Hadis*, (1.basım, Beyrut: Daru'l-Kutubil-İlmiyye, 1988/1408) I, 344.

na gelen الاستطابة ve الاطابة kelimelerinin kinaye olduklarını söyleyen Zemaşşerî, A'sâ'nın bir şii ve Hz. İbni Ömer'in (r.a) rivayeti ile kelimeyi açıklamaktadır. Rivayet şöyledir: " O taşla (taharetlenmeyi) ve (pisliğin) giderilmesinde (taşların) atılmasını ve ardından hoş kokulanmayı (istincayı) emrederdi. Sonra edep yerlerine (neredeyse) elbisesi ıslanmaya dek su serper ardından elini ve yüzünü yıkamak üzere (taharetlenme işinden) çıkardı."⁰⁴

Bu ve benzer rivayetlerde⁰⁵ görüleceği gibi mecaz anlam ifade eden kinayeli anlatım tarzı, nakledilen rivayet malzemelerinde garib lafızlar arasında yer almaktadır. Dolayısıyla kinayeli ifadelerin ilk anda anlaşılmasında açıklık olmadığından bu tür lafızlar, Garibu'l-Hadis eserlerinde yer almıştır, diyebiliriz.

c) İstiare/ Teşbih İfade Eden Garib Kelimeler

Aradaki benzerlik ilişkisinden dolayı, bir ibarenin dilde kullanıldığı hakiki mananın dışında başka bir anlam için kullanılması anlamına gelen istiare, rivayet malzemeleri arasında oldukça sık rastlanan bir anlatım tarzıdır. Zira istiarenin amacı anlama daha çok kuvvet ve açıklık kazandırmaktır. Dolayısıyla hadislerde geçen bir açıdan manası kapalı olan kelimeleri açıklayan Ehlu'l-Garib, rivayetlerdeki istiareli anlatımlara da yerinde açıklama gereği duymuştur. Mesela

04. Zemaşşerî, *el- Faik*, II, 93.

05. İbn Kuteybe, *Garibu'l-Hadis*, II, 114; Zemaşşerî, *el- Faik*, I, 472, 632, 664; II, 93, 286; III, 154, 162, 187.

Hız. Aişe (r.anha)'nin Hız. Peygamber (s.a.v.)'in amelini yağmura benzetmesi⁰¹, bir başka rivayette de insanların bazı özellikleri anlatılırken deve ve atların yüzüne konan küçük sineklere benzetilmesi⁰² gibi rivayetler sayılabilir.

Yine İbnEbî Hâle et-Temîmî'nin rivayetinde Nebi(s.a.v.)'nin saçını tavsif ederken şöyle denilmektedir; "ان افترقت" "عقيقته فرق" İbn Kuteybe, bu ifade de geçen akika kelimesinin aslında tıraş olmandan önce çocuğun ilk çıkan saçına verilen isim olduğu, tıraş olduktan sonra ikinci defa başında çıkan saça akika ismi verilmediğini belirtir. Ayrıca saçın ismi ile çocuğun doğumunun yedinci gününde kesilen nafîle kurbana da akika denildiğini söyler. Zira o gün çocuk tıraş edilir.⁰³ İhtimal ki çocuğun saçının kesilmesinden sonra çıkan saça benzetme yapılarak akika denmiştir

Bir başka hadiste "المؤمن واه رافع" yani, "Mümin, işlediği günaha tövbe edendir" buyrulmuştur. Rivayette geçen elbiseyi yamayan anlamında رافع kelimesi, günahına tövbe eden kimseye; elbiseyi delen, incelten anlamında واه kelimesi de günah işleyen kimseye benzetilmiştir.⁰⁴Bu ve benzer örneklerde görüleceği gibi bazı garîb lafızlar, teşbih⁰⁵ veya bir diğer tabirle istiare⁰⁶ yoluyla anlatım içeren ibarelerdir.

01. Zemahşerî, *el- Faik*, I, 418.

02. Zemahşerî, *el- Faik*, III, 89.

03. İbn Kuteybe, *Garîbu'l-Hadîs*, I, 206.

04. Zemahşerî, *el- Faik*, III, 187.

05. Zemahşerî, *el- Faik*, I, 351, 418, 421, 451, 600; II, 247, 319, 342, 346, 360; III, 18, 89.

06. Zemahşerî, *el- Faik*, I, 346, 353, 427, 447, 524; II, 93, 206, 222, 276, 330, 338, 348, 357, 404,

1. Birden Fazla Anlam Taşıyan Kelimeler Olması

Garîb lafızların bir diğer özelliği de Arap dilindeki anlam zenginliğinin ve genişliğinin tabii bir neticesi olarak birden çok anlam ifade etmesidir. Bu durum rivayetlerde geçen birçok kelimenin açıklanma ihtiyacını doğurmuştur. Zira Ehlu'l-Garîbin, kitaplarında bu türden sayıca birçok garîb kelimeyi açıkladığını görmekteyiz. Bu bağlamda kelimenin bilinen ilk anlamı dışında hadis metinlerindeki diğer anlamları da zikredilmektedir. Bu yüzden Garîbu'l-Hadîs eserlerinde garîb kelimeler açıklanırken kelimenin ilk anlamı فاده أصله ile verilmekte ardından metindeki anlamı belirtilmektedir. Mesela, Hız. Peygamber'e ait uzun bir hadisi ihtisar eden İbn Kuteybe, hadiste geçen الال kelimesinin "rububiyyet (ilahlık), ahid, söz ve yakınlık" gibi anlamlara geldiğini belirtmektedir.⁰⁷ Yine bir rivayette geçen اعرض lafzının şu anlamlarda olduğunu kaydetmektedir: "taht, uzun hurma ağaçlarından yapılan ev, gölgelik, tavan, siretteki şeref ve çardak."

Garîbu'l-Hadîs müellifleri bu çokanlamlı kelimelerin öncelikle hadis metinlerindeki anlamını tespit etmeye çalışmakta sonra yanlış anlaşılan kelimelerden esasen ne kastedildiğini açıklamakta ardından da bu kelimelerin anlamlarının yanı sıra içerdiği diğer anlamları beyan etmektedirler. Mesela التحية kelimesinin iki anlamı bulunduğunu ifade eden İbnKuteybe bir anlamının adamın yüzü üzerine yatması, 07. İbn Kuteybe, *Garîbu'l-Hadîs*, I, 229.

diğer anlamının ise ellerini dizlerinin üzerine koyarak durması demek olduğunu açıklamaktadır.⁰¹

Yine Zemahşerî, Ebû Hureyre (r.a.)'den nakledilen bir rivayeti şöyle kaydetmektedir: “İnsanlar arasında koşuşan bir topluluk görmüş. “Onların nesi var?” diye sorduğunda, oradakiler: “Deccal çıktı” demişler. O da “ O halde söze söz katanların bir yalanıdır” demiştir. Rivayette geçen “sözü boyayanlar” anlamında olan الصباغون başka rivayetlerde الصباغونا لصواغون şeklinde nakledilmiştir. Bu takdirde kelime “sözü değiştirenler ve söz tertipleyip yalan söyleyenler” anlamında olur. Ferrâ, kelimenin aslında “değiştirme, bir şeyi halden hale taşıma” anlamında olduğunu, صبغت الثوب yani “elbisenin rengini siyah veya kırmızı veyahut sarıya değiştirdim.” صبغوني في عينك yani “senin nazarında beni söze düzme yalan katan ve söze laf katıp karıştıran kimseye dönüştürdüler” şeklinde manaları olduğunu söylemektedir. الصواغون kelimesi ise “sözü süsleyerek hakkı batıl göstermek” anlamındadır.⁰²

Şu halde bu verilen örneklerde görüldüğü gibi garib kelimelerin bir kısmı çokanlamlı kelimelerden ibaret olup rivayet malzemelerindeki kelimelerin kastedilen anlamlarına işaret eden Ehlu'l-Garib, yanlış anlam ve yorumlara da yeri geldikçe temas ederek doğrusunu açıklamaktadırlar.

2. Zıt Anlamlı Kelimelerden Olması

Arap dilinde kelimelerin bir kısmı,

01. İbn Kuteybe, *Garibu'l-Hadis*, I, 147.

02. Zemahşerî, *el- Faik*, II, 11.

anlamca zıt iki mana taşımaktadır. Başka bir ifadeyle birbirine zıt iki anlama gelen bazı kelimelerin varlığı söz konusudur. Zira bu tür kelimeler rivayetlerin doğru anlaşılmasında bazı güçlükler çıkarabilmektedir. İşte bu özelliğindedir ki kelimeler, Ehlu'l-Garib tarafından da yer geldikçe açıklanmıştır. Mesela Talha b. Musrif'in rivayetine göre Hz. Ömer; (r.a) bir çobana uğrar ve şöyle der: “Sert yamaçlarda sürünü otlat, sürünü güneş ışığının altında durdurma sen çobansın ve güttüğünden sorumlusun.” İbn Kuteybe bu rivayette geçen لا ترمض lafzının izahında delil olarak Vehb b. Habbab'ın “Biz Allah'ın elçisine güneşin yakıcı sıcaklığından ve öğle namazında ayaklarımızı yaktığından şikâyetle namazı biraz daha serin vakte tehir edilmesini sorduğumuzda bize cevap vermedi” şeklindeki rivayeti nakletmiştir. Bu metindeki لم يشكنا lafzının ise iki zıt anlam içerdiğini vurgulayan İbn Kuteybe bundan vazgeçmedi ve onlara cevap vermedi anlamında olacağı gibi, bu şikâyeti izale etti, bundan vazgeçti anlamına da gelebileceğini ifade etmektedir. Dolayısıyla buradan Abdullah b. Mesud Hz Peygamber'in öğle sırasında namaz kıldığına işaret eden rivayeti de aktaran İbn Kuteybe bu talebin olumlu karşılandığını anlatmaktadır.

Keza Zemahşerî eserinde bu tür kelimelerden bahisle tespit ettiğimiz şu kelimelerin zıt anlam ifade ettiğini belirtmektedir: “gevşetmek ve (sıkı) bağlamak” anlamlarına gelen رتو⁰³ , “düşmek ve kalkmak” anlamına gelen

03. Zemahşerî, *el- Faik*, I,455.

النوء⁰¹ ve “tefrika ve mülayemet” anlam-
larına gelen شعب⁰² kelimeleridir.

3. Yabancı Dil ve Lehçelere Ait Kelimeler Olması

Garîb kelimelerden sayı bakımından çok olmasa da bir kısmının, yabancı dil-
den ve bölgesel lehçe, şive ve ağızlara
ait ifadelerden olduğu görülmektedir.
Burada şu soru akla gelebilir: Acaba bu
yabancı kelimeler rivayetlerde nasıl yer
almış olabilir? Öncelikle şunu belirtek-
lim ki Allah Resulünün, gençliğinde
yaptığı seyahat ve ticaretleri sırasında
tanıştığı Arap kabileleri olmuştur.
O'nun bu kabilelerle münasebetleri ya
da Farslı Selman (r.a.) gibi Arap olma-
yan sahabe veya heyetlerle görüşme-
leri esnasında duyduğu ve öğrendiği
Kureyş lehçesinde olmayan bazı ya-
bancı kelimeler olabilir. Bu kelimeleri
de çeşitli vesilelerle görüştüğü o kabile
heyetleriyle konuşması sırasında dile
getirmiş olması mümkündür. Bunun-
la beraber sık rastlanmasa da farklı dil
ve lehçelerle konuşan muhataplarının
anlayabileceği şekilde gönüllerine hi-
tap ederken kulaklarının aşına olduğu
ifadeleri kullanmış olması muhtemel-
dir. Nitekim İslamiyet'in yayılması ve
öğrenilmesi için Medine'ye gelip giden
heyetlerle Allah Resulü muhatap ol-
muş, gerektiğinde bazen yabancı dil
veya lehçeden birkaç kelime kullanmış
olması mümkündür. Dolayısıyla bu
tür kelimelerin rivayetlerde geçmesi
de tabiidir.

Diğer taraftan hadisi rivayet eden
sahabe ve tabiin içerisinde yabancı dil

01. Zemaşşerî, *el- Faik*, III, 133.

02. Zemaşşerî, *el- Faik*, I, 166.

bilen ve çeşitli kabile ve bölgelerden
kimseler olduğu düşünülecek olursa
ve birde mana ile rivayet edilen hadis-
lerin içerisinde bu türden kelimelerin
bulunmasında ravinin rivayetdeki ta-
sarrufunun bir yansıması olarak da
meseleye bakılabilir.

Sonuçta Garîbu'l-Hadîs eserlerin-
de rivayet edilen metinler arasında bu
özellikteki kelimelerden özellikle Farsça
(Acemce) ve Rumca kelimeler dikkat
çekmektedir. Yabancı kelimelerden bir
kısmının Arapçalaşmış olduğu da kay-
da değer bir diğer husustur. Ehlu'l-
Garîbin kitaplarında zikrettiği Arapça-
laşmış yabancı kelimelerin bir özelliği
de bir kısmının kullanım eşyasının ad-
ları olmasıdır. Mesela, aslı Farsça olup
ayakkabı çeşidi anlamına gelen موق⁰³ ve
yün cübbe anlamına gelen قناديل⁰⁵ ve
زمانة⁰⁴, السبوساب⁰⁶, kelimeleri zikredilebilir. Yine
Rumca نمية⁰⁷ kelimeleri zikredilebilir.
Lehçelerden özellikle Necran, Yemen,
Yemame, Irak ve Şam lehçelerinin ri-
vayetlerde zikredildiğini görmekteyiz.
Mesela, Şam ve Irak lehçesinde “ida-
reci, komutan” anlamına gelen البطريق ,
“içerisinde hurma saklanılan” anlamında olan
مدمالك “taş ve süt” anlamlarına gelen الخصفة
ve horasan devesi anlamında البخت keli-
melerini zikredebiliriz.

Bu kelimelerin yanı sıra bazı yabancı
dildeki deyim ve ifadelerin rivayet edi-
len metinlerde rastlamak mümkündür.
Mesela, Abdurrahmân b. Yezid'e ait
bir rivayeti Ebû Ubeyd şöyle nakletti

03. Zemaşşerî, *el- Faik*, I, 407.

04. Zemaşşerî, *el- Faik*, I, 527.

05. Zemaşşerî, *el- Faik*, I, 340.

06. Zemaşşerî, *el- Faik*, I, 246.

07. Zemaşşerî, *el- Faik*, III, 132.

mektedir: “Ehl-i Zimmet’e nasıl selam verilir?” diye soruldu. O da şöyle dedi: “An der ayim“ diye söyle.”⁰¹ Bu misalden şöyle bir sonuç çıkarmakta mümkündür: Bu kelime garib bir lafız olarak Ebû Ubeyd tarafından açıklanmış olduğuna göre; o dönemde Fars kültürübu metinlere de yansımıştır. Zira o çağda yabancı kültürler ile çeşitli vesilelerle kurulan iletişimin neticesinde karşılıklı bu tür kelimelerin alındığı vakidir. Böylece Arap diline giren bazı Farsça kelimelerin varlığı, dil etkileşiminin boyutlarını göstermesi açısından önemlidir. Garibu'l-Hadis kitaplarında yer alan buna benzer örnekler, bize bu kitapların o günkü insanlar için bir sözlük niteliği taşıdığını göstermesi bakımından da ayrı bir önem arz eder.

4. Deyim ve Atasözlerindeki Özlü İfadeler Olması

Hadislerde cevâmiu'l-kelîm kabilinden darbı mesel ve deyimlerin varlığı bilinen bir husustur.⁰² Aynı şekilde Garibu'l-Hadis eserlerinde deyimler ve darbı meseller garib kelimelerin izahında kullanılan şahid veya örnekler arasında yer aldığı gibi garib kelime maddeleri arasında da zikredilmektedir. Bu deyimlerden bazıları şunlardır:

جريرة الذقن, سۇيۇن باشى⁰³ anlamı: عنفوان المكرع
anlamı canı ağzında⁰⁴, أخذ الاسف anla-

01. Bkz. Ebû 'Ubeyd, Kasım b. Sellam el-Herevî (V.224/838), *Garibu'l-Hadis*, (Beyrut: Darül-Kütübi'l-İlmiyye, 1986), II, 392.

02. Konuyla ilgili örnekler için bkz. Ali Arslan, *Hadislerde Meseller*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 19 Mayıs Üniversitesi SBE, 1999)

03. İbn Kuteybe, *Garibu'l-Hadis*, II, 138.

04. İbn Kuteybe, *Garibu'l-Hadis*, II, 230.

mı: ansızın ölüm⁰⁵ deyimleridir. Bir de اياكلام الجمعة deyimi, şakalaşırken söylenen bir deyimdir⁰⁶, الحسن الأحمر deyimi ise meşakkat ve zorluk anlamını ifade eder.⁰⁷ Yine deniz yolu anlamına gelen يوم البحر⁰⁸ ve bayram günü anlamındaki يوم الخروج والزيارة⁰⁹ deyimleridir.

Bir de Hz. Zeyneb(r.anha) için söylenmiş أطولكن يدا deyimi, Allah yolunda başışta eli uzun anlamındadır.¹⁰ İbn Ömer'in (r.a.) daha sonra darbı mesel haline gelmiş bir sözünde عشا ولا تغتر dediği nakledilmektedir. Bu darbı meselin Müslümanlığına güvenip kişinin günah işlememesini günahattan sakınmasını anlattığını belirten Zemahşerî, kişinin her halükârda ihtiyatlı davranması gerektiğini belirtmektedir.¹¹

Bu tür garib lafızların şerhindeşahid olarak kullanılan darbı mesellerin yeri geldikçe niçin söylendiği ve nerelerde kullanıldığı açıklanmaktadır. Mesela İbn Ebi Hale et-Temîmî'nin bir rivayetine göre “Hz. Peygamber konuştuğunda etrafında oturanlar seslerini keserler, hareket etmezler, gözlerini kapatırlardı. Sanki onların başlarının üzerinde kuş vardı” diye nakledilmektedir. İbn Kuteybe hadisin metninde geçen “sanki başlarında kuş var” darbı meselin aslının şöyle olduğunu anlatmaktadır:

“Süleyman (as) rüzgâra; “Bizim için esintini hafiflet ve kuşları da bize

05. İbn Kuteybe, *Garibu'l-Hadis*, II, 279.

06. İbn Kuteybe, *Garibu'l-Hadis*, II, 253.

07. İbn Kuteybe, *Garibu'l-Hadis*, II, 315.

08. Zemahşerî, *el-Faik*, I, 336.

09. Zemahşerî, *el-Faik*, I, 338.

10. Zemahşerî, *el-Faik*, II, 91, 92.

11. Zemahşerî, *el-Faik*, II, 154.

gölgelik yap” der. Süleyman (as) ve ashabına rüzgâr esintisini hafifletir, kuşlar da onlara gölge olurlar. Sora onun ashâbı korkuyla gözlerini kaparlar. Sadece o soru sorduğunda karşılık verirler, başka konuşmazlar. Bu yüzden sakın bir topluluğa “sanki başlarında kuş var” denilir.⁰¹

Keza İbn Kuteybe, Arabîlerin kaba, görgüsüz, pejmürde ve cahil olduklarını anlatan bir darbı meselden söz etmektedir. Bunu Ebû Necm’in bu özelliklere sahip çobanı anlattığı şu mısrasıyla dile getirmektedir: صلب العصا حاف عن النغزل yani “sohbet ve şakadan anlamayan, asası sert”. İbn Kuteybe, Arapların yaptığı bu benzetmeyi âlimlerden bildiği kadarıyla kimsenin yapmadığını ifade etmektedir. Müellif daha sonra darbı meseli deve kuşu teşbihinin yapıldığı mısraları zikrederek açıklamaktadır. Bu mısralarda deveyi/cahili, deve kuşuna benzetmektedir:

وينهي ذوي الأحلام عني حلومهم
وأرفع صوتي للنعام الخزم

Her kim yumuşak huyluysa yumuşak huyu onu benden uzak tutar. Her kim de cahilse, (cahili=deve kuşunu) azarlamam ona engel olur.⁰² Buraya kadar verilen örneklerde görüldüğü gibi garîb kelimeler, darbı meselerde veya deyim ifade eden tabirler içerisinde yer almaktadır.

5. Belli Bölgelerde Kullanılıyor Olması

Garîbu'l-Hadîs müellifleri garîb kelimelerin hangi bölgelere ait olduğuna

01. İbn Kuteybe, *Garîbu'l-Hadîs*, I, 215.

02. İbn Kuteybe, *Garîbu'l-Hadîs*, I, 299, 300.

dair kitaplarında bilgiler vermektedir. Bu bilgiler kelimenin hangi bölgede kullanıldığını ve o bölgedeki anlamını göstermesi açısından önemlidir. Zira bir kelime bir bölgede başka diğerinde farklı anlamlarda kullanılabilir. Dolayısıyla rivayetlerin doğru anlaşılması, bu kelimelerin kullanıldığı çevre ve kültürü tanımayla doğru orantılıdır. Yani kelimenin konuşulduğu bölge ne kadar iyi tanınıyor ve halkın örf, adetleri kısaca kültürü ne kadar iyi biliniyorsa o bölgede nakledilen rivayetlerin doğru anlaşılması da o derece kolay olacaktır. Hele bu rivayet edilen metinlerin, tarihin belli bir zaman dilimindeki şifahî veya yazılı kaynağa ait ifadeleri olduğu düşünülürse metnin kaynağındaki rivayetlerin yaşadıkları bölgeyi bilmenin ne ölçüde mühim olduğu daha iyi anlaşılır. Şu halde bölgelere göre kelimelerin ne anlam taşıdıklarını açıklayan Ashâbu'l-Garîb'in bu çalışmaları, hadislerin de doğru anlaşılması ve yorumlamasında önem arz etmektedir. Biz öncelikle burada konunun önemini vurgulayan örneklerle meseleyi ele almaya çalıştık. Bu örnekleri incelediğimiz Garîbu'l-Hadîs kitaplarındaki muhtelif rivayetlerde geçen bazı kelimelerin farklı bölgelerdeki anlamlarına dair yapılan açıklamalardan yola çıkarak tespit ettik. Tespit ettiğimiz bu kelimelerin hepsinin geçtiği rivayetleri tek tek açıklama yerine yeterli bir fikir verecek şekilde birkaçını rivayetlerdeki yapılan izahlarla örneklendirmeyi uygun bulduk.

Bu örneklerin birinde, rivayete göre Allah Resulü (s.a.v.), müminlerin an-

nesi Hz. Aişe (r.anha) evde uykulu halde ve üzeri örtülüyken yanına girer. Bunun üzerine o örtüyü kaldırıncı Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yüzünün rengi değişir ve şöyle der: "Ey Aişe! Kıyamet günü insanların azab bakımından en şiddetli (muamele görecek) olanı, Allah'ın yaratmasına benzetmeye çalışsanlardır" buyurmuştur. Bu rivayet-teki السهوة lafzını Asmâî, evin, kapının önündeki çardak, gölgelik olarak; İlim ehlinden biri, üzerine bir şeyin konulduğu raf olarak; Ebû Ubeyde Yemenli birisinden işittiğine göre, zemini topraktan alçakta, çatısı topraktan yüksekte olan küçük yüklük olarak açıklamaktadırlar. Bu açıklamaları nakleden Ebû Ubeyd ise bunlardan en uygun olanının Yemen halkının sözü olduğunu söylemektedir.⁰¹

Bir başka misalde rivayete göre Allah Resulü (s.a.v.) "Müminin misali taze, yaş ekin gibidir. Rüzgâr onu bir o yana bir bu yana eğdirir. Münafığın misali ise toprağa sabit sedir ağacı gibidir. (Rüzgâr) nihayetinde bir defada onu yere yıkar" buyurmaktadır. Ebû Ubeyd, rivayete ilgili Ebû Amr ve Ebû Ubeyde'nin görüşlerini naklettikten sonra الارزة kelimesinin Şam bölgesinde bilinen bir ağaç adı olduğunu ve o ağacı gördüğünü belirtmektedir. Ayrıca Irak bölgesinde bu ağaca صنوبر yani fıstık ağacı dendiğini nakletmektedir.⁰² Şu halde rivayetdeki ifade de ağaç adı bölgeye göre değişmektedir.

Bir diğer misalde İbn Kuteybe, La-kit b. Amir'in rivayet ettiği ahiret ha-

01. Ebu 'Ubeyd, *Garibu'l-Hadis*, I, 39.

02. Ebu 'Ubeyd, *Garibu'l-Hadis*, I, 77.

yatına dair hadiste geçen "Resul'ün havzına gelip ondan su içenler bundan sonra susuzluk çekmezler." Manasına gelen لا يطعم نخله ifadesini açıklamaktadır. Bu açıklamada نخل nahele kelimesinin iki anlam içerdiğini belirttikten sonra bazı müfessirlerinde عب kelimesini içki anlamında tefsir ettikleri Yusuf suresi 36. Ayeti örnek vermektedir. Ardından Sehb b. Muhammed'in, Asmâî'den onun da Mu'temir'den naklettiği rivayeti şöyle aktarmaktadır; "Bir defasında yanında üzüm bulunan Himyerli bir adamla karşılaştım. Ona; yanındaki ne, diye sordum. O da; içki dedi. Bir de Ummanlı yahut Himyerli başka biriyle karşılaştığımda Ona da yanındaki ne, dedim. O da siham dedi. Şu halde üzüm kelimesi diğer lehçelerde farklı kelimelerle ifade edilmektedir.⁰³

Buraya kadar verdiğimiz örnekler neticesinde özetle, Garibu'l-Hadis eserlerinde nakledilen rivayet malzemeleri içerisinde garib ifadelerin bir kısmının muhtelif bölgelere ait ve o bölgelerde bilinen isimleri ve anlamları olduğu diğer yerlerde pek kullanılmadığı için isimleri ve anlamları bilinmediği, bu sebeple yabancı kaldıklarından ötürü ilk anda anlaşılamadığını söylememiz mümkündür. Ayrıca garib lafzın muhtelif bölgelere ait farklı isimleri hakkında verilen malumat sayesinde her hangi bir nesnenin çeşitli bölgelerdeki adı ve hangi bölgede kullanıldığı öğrenilmiş olmaktadır. Bu sayede kelimelerin farklı bölgelerdeki isimlerinin ve anlamlarının bilinmesi Garibu'l-Hadis eserleri sayesinde ol-

03. İbn Kuteybe, *Garibu'l-Hadis*, I, 233-234

muştur, diyebiliriz. Sonuçta ise bu bölgeler arasındaki farklı isimlendirme ve anlamlandırma bilgisi bizim için rivayet edilen malzemelerle ilgili farklı değerlendirmeleri ve hatta ihtilafların kaynağını anlamamızı ve bazı ihtilaflı meselelerin çözümünde katkı sağlayacağı kanaatindeyiz.

7. Hz. Peygamber'in Özel Anlam Yüklemiş Olması

Hz. Peygamber'in dilde yaptığı bir takım uygulamalar var ki onlardan biri de bazı kavramlara özel anlamlar yüklemesidir. Bu anlam yükleme ya kelimenin mevcut anlamlarından birini tercih suretiyle ya da yeni bir anlam vermek şeklinde olmuştur. Nitekim Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ifadelerinde çevresindekileri çeşitli isimlerle adlandırdığı veya kelimelere özel anlam yüklediğine dair örnekleri Ashabü'l-Garîb'in eserlerinde şahit olmaktayız. Mesela Allah Resulüne izafe edilen bir hadis metninde atın vasfından sözhle üç cins at olduğu belirtilerek şöyle denmektedir: “ At üçtür. أحر yani Allah yolunda kullanılmak için bekletilen at , ستر , yani Allah hakkı unutulmadan binilen at ve وزر yani Müslümanlara Fahir için saklanılan at ”⁰¹. Bu rivayette söz edilen atı kullanma amacına göre Hz. Peygamber, farklı kelimelerle adlandırmıştır. Böylece Allah Resulü bizzat bazı sözcüklere özel anlamlar yüklemiştir. Bir başka açıdan rivayeti değerlendirecek olursak, Arapçanın zengin kelime hazinesine sahip bir dil olduğu gerçeğinin yanı sıra hadislerinde bu anlamda Arap diline katkısı olduğu

01. Zemaşşerî, *el- Faik*, I, 230.

dile getirilebilir.

Yine daha önce olmamış bir uygulamayla yeni ve özel anlam kazanan bir kavrama misal verelim. O da İbn Kuteybe'nin kitabında söz ettiği yasaklanmış alış veriş çeşitleriyle ilgili المخابرة kavramıdır. İbn A'rabiye göre, kavram خبير isiminden türemiştir. Zira Allah Resulü, Hayber halkının ellerindeki yarısı üzerinden ürünün paylaşımı hakkında anlaşmayı belirlemiştir. خابروهم sözüyle Hayber de yapılan muameleyi yaptılar, anlamı kastedilmektedir. Hatta saban süren kimse için خبير denilmiştir.⁰² Buradan Hz. Peygamber'in (s.a.v.) anlamlandırdığı bazı kavramların misallerini görmek mümkündür.

8. az (Arap Dilindeki Kurallara Uymayan) Kelimeler Olması

Arap dilinde her dilde olduğu üzere muhtelif sebeplerle pek yaygın olmayan veya kurallara uymayan bazı şaz kelimeler vardır. Bu kelimeler bilinen gramer kurallarına uymadığından veya kullanımı nadir kelimelerden olduğundan şaz olarak adlandırılmıştır. İşte bazı garîb kelimelerin de bu tarz kelimelerden olduğu görülmektedir. Mesela Zemaşşerî, garîb kelimelerin bir kısmının, Arap dili sarf ve nahvine uymayan şekil ve kalıpta olduklarından garîb sayıldıklarını ifade etmektedir. Nitekim ضوي kelimesinden türemiş, sığınmak anlamına gelen أضواء şeklinin garîb olduğunu belirtmektedir.⁰³

Yine bir başka yerde أسمة kelimesinin garîb kalmasını سن kelimesinin çoğulu şeklinden kaynaklandığını dile getir-

02. Zemaşşerî, *el- Faik*, I, 30.

03. Zemaşşerî, *el- Faik*, II, 72.

mektedir. Aynı şekilde kurala uymayıp garib kalan bir kelimenin de ق ك kelimesinin çoğulu olan كفة kelimesidir. Benzer durumda أسدًا أندية أنجدة kelimelerinde vardır.⁰¹Bu ve benzer⁰² örneklerde görülüyor ki bazı kelimeler, bilinen Arap dili imla ve kurallarına uymadıklarından garib sayılmışlardır.

9. Hareke ve Harflerin Değişime Uğraması

Garibu'l-Hadis müellifleri, kitaplarında garib kelimelerin yapı ve biçimiyle başka bir ifadeyle Arap dilinin sarf ve nahiv kurallarına uygun olup olmadıklarıyla ilgili bazı açıklama ve değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Ashâbu'l-Garibin bu nevi yapı ve biçimle ilgili açıklamaları, kelimelerin hareke, harf ve şekil değişikliklerine uğrayıp uğramadıklarını tespit şeklinde olmuştur.

a) Hareke Değişiklikleri

Ehlu'l-Garib, kelimeleri incelerken harflerin hareke farklılıklarına da işaret etmektedir.İlaveten kelimelerin biñ linen ve olması gereken doğru okunuşlarını açıklarken yanlış okunuşlarını da belirtmektedir. Bu tür açıklamalar yapmalarındaki sebep kelimelerin hareke değişikliklerinde anlamlarının da değişiyor olmasıdır. Nitekim bu anlam değişikliklerine dair örnekleri, Garibu'l-Hadis kitaplarında rastlamaktayız. Bu örneklerden birini İbn Kuteybe'nin kitabında kaydettiği, Hureym b. Evs b. Harise'nin Tebûk'ten ayrılıp Medine'ye hicret ettiğinde Abbas b. Abdilmuttalib'ten (r.a.)işittiği bir rivayette görmekteyiz. Rivayete göre

01. Zemahşeri, *el- Faik*, I, 500.

02. Zemahşeri, *el- Faik*, III, 3,4.

Abbas b. Abdilmuttalib, (r.a.) Hz. Peygamber'e (s.a.v.) hitaben “Şüphesiz ben sana bir methiye söylemek istiyorum” demesi üzerine, Allah Resulü (s.a.v.) de “ لايفضض الله فاك Allah dışlerini düşürmesin yani Allah ağzına sağlık versin”⁰³ buyurmuştur. Avamın yanlış okunuşu sebebiyle manasını da yanlış anladığını söyleyen İbnKuteybe, لايفضض lafzının Lâ yufdid değil Lâ yefduş şeklinde olması gerektiğini ayet⁰⁴, hadis ve şiir istişhadiyla dile getirmektedir.⁰⁵

Bir diğer rivayette Abdullah b. Ömer'in (r.a.) naklettiği rivayettir. Bu rivayette büyük kova anlamına gelen el-Ġarbu el-Ġarbu lafzı, eğer el- Ġarabu şeklinde okunursa kuyu ile havuz arasında akan su anlamına geldiğini İbn-Kuteybe, açıklamaktadır.⁰⁶

Rivayet malzemelerinde geçen kelimelerin bu farklı okunuş şekillerinin gösterildiği örneklerden biri de Hz. Aişe'nin (r.anha) naklettiği rivayettir.Rivayete göre, Allah Resulü'nün (s.a.v.) kefeni ne gömlek ne de sarık olup onun kefeni üç beyaz pamuk elbiseydi. Garibu'l-Hadis müellifi Zemahşeri, rivayette geçen السحول kelimesi için şunları der: “Eğer السحول kelimesinin س harfi fethalı okunursa kirleri silip yıkamak anlamına gelmektedir. Şayet ötreli okunursa beyaz elbise anlamına gelmektedir.”⁰⁷

Yine, Zeyd b. Sabit'in naklettiği bir ri-

03. Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, IV, 213.

04. Âli İmran 3: 159. *وَلَوْ كُنْتَ فَظًا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَأَنَّصُتُكَ مِنْ حَيْثُ أَنتَ...* yani, “Eğer kaba ve katı kalpli olsaydın, şüphesiz etrafından dağılır giderlerdi.”

05. İbn Kuteybe, *Garibu'l-Hadis*I, 126.

06. İbn Kuteybe, *Garibu'l-Hadis*I, 144, 145.

07. Zemahşeri, *el- Faik*, I, 575.

vayette geçen الصادق lafzı için Zemahşerî, kelimenin ص harfinin kesreli olarak okunuşunu Basra ekolünce daha fasih olduğunu bildirmektedir.⁰¹Bu ve benzer örneklerde⁰² görüleceği gibi garîb kelimelerin okunuş şekilleri belirtilmiş. Harekelerinin değişiminde anlam değişiklikleri de açıklanmıştır.

b) Harflerin Farklılığı

Ashâbu'l-Garîb, kelimenin harflerindeki değişikliklere dair yeri geldikçe bilgi vermektedir. Genel olarak bakıldığında bu tür farklılıkların sebebiyle ilgili olarak, ya yazıdaki noktalamalardan ya da kelimenin telaffuzu sırasında harflerin yakın mahreçlerinin farklı algılanmalardan kaynakladığı söylenebilir.

Yazıdaki noktalamalar sebebiyle kelimelerin anlamları da dolayısıyla değişmektedir. Mesela, bir rivayette İbdullah b. Mes'ud'un (r.a.), "Sizden biriniz gece vakti işittiği çığlığa dışarıya çıkmasın" dediği nakledilir. İbnKuteybe rivayetteki atın soluğu anlamındaki ضيحة kelimesi yerine şekil ve mana yönüyle yakın olan ve çığlık anlamına gelen صبيحة kelimesinin de bazıları tarafından söylendiğini dile getirmektedir.⁰³

Yine Zemahşerî, Halid b. Velid'e (r.a.) ait bir rivayette geçen فخنوايكون ifadesindeki genizden ses çıkartma anlamına gelen حنين kelimesinin noktasız halinde حنين şeklinde olduğunu ve bo-

01. Zemahşerî, *el- Faik*, I, 352.

02. Diğer kıraat örnekleri için bkz. Zemahşerî, *el- Faik*, I, 354 (اللهجة), 360 (الهلجة), 471 (رحم), 494 (رفع), 528 (الزرب), 651 (طور سيناء).

03. İbn Kuteybe, *Garîbu'l-Hadîs*, II, 32.

ğazdan ses çıkarma anlamına geldiğini belirtmektedir.⁰⁴Bu ve benzer örnekleri artırmak mümkündür. Şu halde bu örnekler bize müelliflerin rivayetlerdeki garîb kelimenin şekil ve anlamı üzerine söylenen sözleri de yeri geldikçe dile getirdiklerini göstermektedir.

c) Harflerin Yer Değiştirmesi

Arap dilinde bazı kelimelerde görülen ve harflerin yerlerinin değişmesi suretiyle oluşan farklı durumları hakkında Ashâbu'l-Garîb bize kitaplarında malumat vermişlerdir. Söz konusu harflerin yer değişimlerini sarf açısından ifade edecek olursak harflerin kalbolmasını/taklîbi veya ibdalini Ashâbu'l-Garîbyeri geldikçe açıklamışlardır.

Mesela Hz. Alî'nin sözünde geçen garîb lafzı açıklayan İbn Kuteybe şöyle dediğini nakletmektedir: *قعد بين الناس قاضيا* yani başkasına karışık gelen şeyi açıklamak için insanlar arasında hüküm verici olarak oturmuş." Müellif, bu cümledeki *تلخيص* kelimesinin harflerinin yer değiştirmesi suretiyle *تخليص* şeklindeki kelimeyle aynı anlamda olduğunu açıklamaktadır. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür Mesela

غمذر = غمذر⁰⁵, غمابر = غمابر⁰⁶, وكلة = تكلة⁰⁷, ورت = ترث⁰⁸.

bu örneklerde görüleceği gibi kelimelerin taklîbine dair açıklamalar yapılmakta-

04. Zemahşerî, *el- Faik*, I, 687.

05. İbn Kuteybe, *Garîbu'l-Hadîs*, I, 351.

06. İbn Kuteybe, *Garîbu'l-Hadîs*, II, 196.

07. İbn Kuteybe, *Garîbu'l-Hadîs*, I, 221.

08. İbn Kuteybe, *Garîbu'l-Hadîs*, I, 221.

09. İbn Kuteybe, *Garîbu'l-Hadîs*, II, 268.

10. İbn Kuteybe, *Garîbu'l-Hadîs*, II, 272.

11. İbn Kuteybe, *Garîbu'l-Hadîs*, I, 359.

dır.

Garib lafızlarda görülen bir başka hususta harflerin ibdali ile ilgilidir. Bununla alakalı bir örnekte Hz. Peygamber'in (s.a.v.) doğumu ve Peygamberlik vazifesiyle gönderilişine dair hadisteki lafızları açıklayan İbnKuteybe'nin naklettiği bir rivayettir. Rivayetin metni şu şekildedir: "أنه شق عن قلبه وحيي بطست رهرة" yani onun kalbi yarılmış, geniş bir kapta getirilmiş" Müellif, bu rivayetteki رهرة kelimesine dair izahı Ebû Hatim'in Asmâ'ye sorduğunu, onun da bilemediğini ifade etmektedir.

Bu kelimenin ancak harflerinin yakın mahreçteki He ه harfinin Ha ح harfiyle ibdali suretiyle anlaşılabilirliğini belirtmektedir. O takdirde geniş anlamına gelen رحرة kelimesiyle cümlenin anlamı geniş bir kapta getirilmiş şeklinde olur.⁰¹

Keza İbn Kuteybe İsrâ gecesini ile ilgili hadislerde geçen garib lafızlara ait bölümde zikrettiği;

وشطرا عليهم ثياب رمد فحجبا وهم علي خير واذا أنا بأمتي شطرين
yani, (O gece) شطرا عليهم ثياب بيض كأنها القراطيس
bir de baktım, ümmetim iki bölüktür/ gruptur. Bir grup üzerinde kristal gibi beyaz elbiseli, diğer grup ise toz (gri) renkli elbiselidir" hadisinde geçen ثياب ثياب الريد ifadesinin başka bir rivayette şeklinde nakledildiğini ifade etmektedir. Bu durumun ayrıca mim harfinin be harfine ibdali olduğunu dile getirmektedir.⁰²

01. İbn Kuteybe, *Garibu'l-Hadis*, I, 139.

02. İbn Kuteybe, *Garibu'l-Hadis*, I, 137.

d) İtba' (Kelimenin Farklı Bir Harfle Tekrar Etmesi)

Arapça da bazı kelimelerin söylenişleri itibariyle iki defa tekrarlandığında ikinci kelimenin ilk harfi yakın mahreçteki başka bir harfle söylenir. Buna sarfta itba adı verilir. Bunun örneklerini Garibu'l-Hadis eserlerinde görmekteyiz. Mesela Enes b. Malik'in rivayet ettiği bir hadiste: "Bir adam, Allah Resulüne, " Ey Allah'ın elçisi ne hacce ne dacce olarak (yani günah münah ne işlediysen onları terk ederek) geldim." der. Allah Resulü de: " Sen Allah'a ve elçisine şahadet etmedin mi?" der. O'da, "Evet şahadet ettim" deyince Allah Resulü de "İşte bu o kadardır." buyurmuştur.⁰³

İbnKuteybe bu rivayette geçen حاجة داجة حاسة حسن بسن عطشان بطشان gibi ifadelerin tekit ve mübalağası için ayrıca mananın çok derin incelenmesine işaret için kullanıldığını belirtir. Buna ilaveten itba'nın bir benzerinin kelimenin ي ile tekrarı olduğunu bunun ise olumsuz, inkâr anlamı kattığını söyler.⁰⁴Zemahşerî de buna örnek sayılabilecek حار يار⁰⁶ لقا بقا⁰⁷ kelimelerini itba olarak zikretmektedir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki bazı hadislerde görülen itba'⁰⁹ -yani kelimenin

03. İbn Kuteybe, *Garibu'l-Hadis*, I, 158.

04. İbn Kuteybe, *Garibu'l-Hadis*, I, 158.

05. Zemahşerî, *el- Faik*, I, 415, 416.

06. Zemahşerî, *el- Faik*, I, 528

07. Zemahşerî, *el- Faik*, I, 634.

08. Zemahşerî, *el- Faik*, II, 471.

09. Türkçe de kullandığımız "kalem malem, yazımazı" gibi benzer ifadelerin de hadislerde de görüyoruz. Örneğin; مياك حصر مضر حار جار حياك kelimelerinde olduğu gibi ilk bakışta ikinci kelimenin

tekrarının başka benzer bir kelimeyle yapılması-nın rivayetin anlaşılmasında güçlük çıkardığından garîb olarak değerlendirilmiştir.⁰¹,

1. Kelimelerin Anlam Değişimine Uğramış Olması

Garîb kelimeler içerisinde çokanlamlı kelimelerin varlığından söz etmiştik. Bununla beraber çokanlamlı kelimelerden bir kısmının zaman içerisinde anlam genişlemesi, daralması veya anlam kayması sebebiyle anlam değişimine uğramış olduğunu söyleyebiliriz. Bu açıdangarîb kelimelerin özelliklerinden birini de anlam değişimine uğramış olması olarak ifade ettik. Burada konuyu birkaç örnekle incelemeye başlamadan önce şunu belirtelim ki Garîbu'l-Hadîs eserlerinde yer alan ve anlam değişimine uğramış garîb kelime veya ifadelerin kapsam ya dailgi alanlarına göre kategorize edilip semantik tahlilleriyle değerlendirilmesi, başlı başına incelenip araştırmaya değer konular arasındadır.

Öte yandan Garîbu'l-Hadîs kitaplarında yaptığımız incelemede garîb lafızların ekseriyetinin asıl/gerçek anlamı ile değil ikinci veya diğer anlamlarıyla kullanıldığı görülmüştür. Mesela Amr b. Hammad-Selame b. Ukayl- İbn Şihab an ebîhi tarikiyle nakledilen rivayete göre Nebi (s.a.v.) “ان أهل الجنة أكثرهم البله” yani, “Cennet ehlinin ekseriyeti başkaları hakkında hüsnü zan besleyenlerdir” buyurmuştur. Bu hadisteki البله ifadesinin halkın geneli ta-

kelimelerin ne anlama geldiği anlaşılmaaya çalışılmıştır.

01. Ebû 'Ubeyd, *Garîbu'l-Hadîs*, I, 360–362.

rafından akli olmayan, mecnun kimseler olarak anlaşıldığını söyleyen İbn-Kuteybe, esasen bu kimselerin Allah'ı birleyen (muvahhid), akli ve ilmiyle abid kimselerden başka olamayacağını belirtmektedir. Hatta ona göre, muvahhid ve abid kimselerin hata ve günahları da olsa onlar halkın anladığı şekildeki mecnun kimselerden Allah katında daha tercihe değerdir.

Hayatta yahut öldükleri vakit (her halükarda) hürmete daha layıktırlar. Şu halde Allah Resulü 'nden (s.a.v.) nakledilen rivayette cennet ehlinin halkın zannettiği gibi mecnun kimsetler olmadığı aşikârdır. Hadisteki البله kelimesi ilk anlamıyla değil diğer bir anlamı olan hüsnü zan besleyen ve gönlü iyilikle dolu kimseler anlamındadır.⁰²

Yine Ebû Muaviye'nin Şeybânî'den, onunda EbîAvn es-Sekâfi'den naklettiği rivayete göre “Hz. Ömer (r.a.) her verimli ya da verimsiz tarlanın (dirhem ve ölçek olarak) bedelini belirlemiştir.” Rivayette geçen غامر kelimesinin ziraata elverişli olmayan arazi anlamına geldiğini dile getiren İbn Kuteybe ardından bazı dilcilerin bu kelimeye dair açıklamalarını nakleder.

Bazı dilciler suyun yeri bürüyüp kaplamasına غامر dendiğini ileri sürmüşlerdir. Onlara göre bu kelime ismi fâil olup ismi mef'ûl anlamındadır. Bu anlamda سر كاتم yani saklanan sır, ليل نائم yani uyuyan gece gibi ifadelerde de olduğu gibi bu rivayette de durum aynıdır. Başlangıçta suyun çokluğunu ifade eden غامر kelimesi zamanla ekim ve

02. İbnKuteybe, *Garîbu'l-Hadîs*, I, 109

dikime elverişli olmayan araziler için kullanılmıştır.⁰¹

Garib kelimelerden bazıları da zaman içerisinde anlam kayması veya daralmasına uğramışlardır. Kelimelerin bu anlam değişimine uğraması, onların tarihsel süreçteki kullanımıyla kazandıkları yeni anlamlarıyla ilgili bir husustur. Nitekim İbn Kuteybe'nin kitabında naklettiği Vehb b. Münebbih'in rivayetine göre; "Allah azze ve celle Şa'ya'ya şöyle vahyetti: Şüphesiz ben âmâlar arasında bir âmâ, ümmiler içinde bir ümmî gönderiyorum. Ona sekine indiriyor ve hikmetle onu te'yid ediyorum..."

Hadiste geçen امي kelimesinin, yazı yazmayı bilmeyen kimseye dendiğini söyleyen İbn Kuteybe, bunun Arab ümmetine (topluluğuna) nispet edildiğinden dolayı olduğunu ifade eder. Zira Araplardan yazma bilenlerin sayısı azdır. Dolayısıyla yazma bilmeyen kimseye anneden doğma şeklinde nispet edilerek ümmî denmiştir.

Nitekim âmî adam رجل عامي ifadesi de halkın geneline nispet edildiği için denilmiştir. Netice olarak diyebiliriz ki Arapların ilk zamanlar yazma bilmeyen herkese ümmî diye isimlendirmiş olduğu⁰², garib kelimenin daha sonra okuma ve yazma bilmeyenlere de ad olarak verildiğinden anlam değişimine uğradığı anlaşılmaktadır.

Netice itibarıyla verdiğimiz örnekler bazı kelimelerin zaman içerisinde anlam değişikliğine maruz kaldığını göstermektedir. Dolayısıyla zaman

içerisinde anlam değişimine uğrayan kelimeler bazen ilk anlamının bilinmemesiyle garib olarak değerlendirilebilmektedir. Ayrıca kelimelerin anlamlarında görülen bu tür değişim, dilin dinamik ve canlı yapısıyla ilgili olduğunun da delili olması yönüyle önemlidir.

Sonuç

Hız. Peygamber devrinde, hadisleri işiten ve hıfz eden sahabe arasında kullanılan dili anlama bakımından pek sorun yaşanmıyordu. Zira Hız. Peygamber (sav.) hayatta iken Müslümanlar büyük ölçüde bu tür sorunları ona sorup öğreniyorlardı. Bu açıdan Tabiin dönemine kadar yaşanan problemlerin münferit olduğu söylenebilir. Zira sahabenin kendi problemlerini çözmedeki gayreti ve ilme verdikleri değer, bu faaliyetler içerisinde görülmektedir.

Tabiin döneminde ise İslam coğrafyasının genişlemesi, farklı dil ve kültürlerden insanların Müslüman olmasıyla toplumlar arasında etkileşim yaşanmıştır. Bu etkileşimle birlikte dilin yanlış kullanımı (lahn) yaygınlaşmıştır. Ayrıca ilimlerin teşekkülüne neden olan ilmî, sosyal, siyasi veya kültürel bir takım etkenler tezahür etmiştir.

Bütün bunlar olup giderken hadislerde geçen kelimelerin gerek müstakil olarak gerekse cümle içerisindeki anlamını ortaya çıkarmaya yönelik çalışmalar hız kazanmıştır. Dolayısıyla bu çalışmalar hadisleri doğru anlamaya katkı sağlayıcı nitelikte gelişmiştir. Öyle ki hadislerdeki yanlış anlama ve

01. İbn Kuteybe, *Garibu'l-Hadis*, I, 314.

02. İbn Kuteybe, *Garibu'l-Hadis*, I, 142.

yorumlamaları ortaya koymada başvurulması gereken ilk ve en önemli ölçüt olmuşlardır.

Dil kurallarına uygunluk, anlamın doğruluğunun en önemli kriterleri arasında yer almasına rağmen gerçekte buna riayet edilmemiştir. Çünkü fikhî, itikadî ve siyasi mezheplerin ortaya çıkışında ve İslam ilimlerinin sistemleşerek kendi terminolojisini oluşturmasında bazı ortak kavramların anlam genişlemesi ve daralması ya da anlam kaymasına uğrayarak yeni manalar kazandığı vakidir.

Dolayısıyla hadislerde geçen bazı kavramlar içinde aynı durum söz konusu olmuştur. Bunun için kelimelelerin doğru anlaşılması sadece lafızların müfret hâldeki anlamıyla değil aynı zamanda kelimelerin yapı ve formlarıyla cümle içerisindeki dizilişleriyle de alakalıdır. Neticede sarf ve nahiv ilimlerinin bilinmesi ve hadisleri anlamaya çalışırken bunların verilerinin göz önünde bulundurulması önemlidir.

Diğer yandan muhataplarının ihtiyaçlarına ve müelliflerinin ilgi alanına ve yaşadıkları çevreye göre ortaya çıkan ilmî faaliyetlerin en önemlileri arasında dile ait yönelişler vardır. Bu anlamda Garîbu'l-Hadîs, hadis ilimleri arasında hem dil hem de hadisle ilgisi olması yönüyle farklı ve önemli bir alanı oluşturmuştur.

Muhatapları genel anlamda ilim ehli özelde muhaddisler olmuş, müelliflerine de Ehlu'l-Garîb veya Ashabu'l-Garîb denmiştir.

Garîbu'l-Hadîs, hicrî 2. asrın sonu 3.

asrın başlarında Arapçanın bozulması ve yabancı dillerle etkileşiminden sonra az kullanımı nedeniyle çoğu kimse tarafından anlamı kapalı lafızların mana ve delaletini belirlemeyi amaç edinen ilmî bir disiplinin adı olmuştur. Usulü hadis kitaplarında yapılan Garîbu'l-Hadîs tanımlarında görüleceği gibi genelde ilim ehlinin özelde muhaddislerin bilgisiz ve ilgisiz kalamayacağı, dinî metinleri doğru anlamayı sağlayan erken dönem hadis edebiyat türleri arasında önemli yere sahip olmuştur.

Bu türe ait kitaplarda geçen lafızların mana ve delaletini tespit meselesi, dilin etkileşim ve değişime uğradığı olgusundan hareketle değişik düzeylerde gerçekleşmiştir. Zira bu durum nesillerce farklılık arz edecek bir mesele şeklinde görünmektedir. Daha öncede ifade ettiğimiz gibi belki bir önceki nesilde garîb kabul edilmeyen kelimeler bir sonraki nesilde garîb sayılmış olabilmektedir.

Neticede bu türlü farklı yaklaşımlar, garîb ifadelerin her hâlükârda açıklanmasına ihtiyaç hissettirmiş ve bu edebî türün kemiyet ve keyfiyet yönüyle gelişmesinde etkili olabilmiştir.

Esasen hadislerin anlaşılması için Arapçanın dil özelliklerinin bilinmesi tek başına yeterli değildir. Zira Hz. Peygamber (sav.) yaşadığı ve mensup olduğu kabilenin dil özelliklerini ve kavramlarını kullanmış, bazı kelimelere yeni anlamlar kazandırmıştır. Bu kelimeler zamanla sözlük anlamının yanı sıra kazandığı içerikle de kullanılmıştır. Bu açıdan Allah Resulünün

dil ve üslup özelliklerinin bilinmesi gerekmektedir. Bu konuda bize Garibu'l-Hadis eserleri önemli ipuçları vermekle tedir.

Sonuç olarak Garibu'l-Hadis eserlerinde yaptığımız bu çalışmamızda hadislerde geçen garib ifadelerin özellikleri hakkında şu tespitlerde bulunmak mümkündür:

1. Bu eserlerde geçen bazı kelime ve ifadelerin, mecaz, kinayeli, teşbihi anlatımlar içeren dolaylı anlatım ifadeleri olduğu görülmektedir.

2. Söz konusu garib lafızların Arap dilindeki anlam zenginliğinin ve genişliğinin tabii bir neticesi olarak birden çok anlam ifade ettiği ve bu durumun rivayetlerde geçen bu tür kelimelerin açıklanma ihtiyacını doğurduğu anlaşılmaktadır.

3. Birbirine zıt iki anlama gelen bazı kelimelerin rivayetlerin doğru anlaşılmasında bazı güçlükler çıkarabildiği ve bu kelimelerin Ehlu'l-Garib tarafından ele alındığı görülmüştür.

4. Garib kelimelerden sayı bakımından çok olmasa da bir kısmının yabancı dilden ve bölgesel lehçe, şive ve ağızlarla ait olduğu fark edilmiştir.

5. Garibu'l-Hadis eserlerinde deyimler ve darbı meseller garib kelimelerin izahında kullanılan şahid veya örnekler arasında yer aldığı gibi garib kelime maddeleri arasında da zikredilmektedir.

6. Garibu'l-Hadis müellifleri garib kelimelerin hangi bölgelere ait olduğuna dair kitaplarında bilgiler vermiştir.

7. Hz. Peygamber'in bazı kelime ve

ifadelere özel anlamlar yüklediği ve bu anlam yüklemenin ya kelimenin mevcut anlamlarından birini tercih suretiyle ya da ifadeye yeni bir anlam vermek şeklinde olduğu dikkat çekmektedir.

8. Arap dilinde her dilde olduğu üzere muhtelif sebeplerle pek yaygın olmayan veya kurallara uymayan bazı şaz kelimelerin var olduğu hususundan hareketle garib lafızlardan bir kısmının da bilinen gramer kurallarına uymadığından veya kullanımını nadir kelimelerden ibaret olduğu görülmektedir.

9. Garibu'l-Hadis müelliflerinin, hareke, harf ve şekil değişikliklerine uğrayıp uğramayan garib kelimeler hakkında açıklama yaptıkları görülmektedir.

10. Garib kelimeler içerisinde çok anlamlı kelimelerden bir kısmının zaman içerisinde anlam genişlemesi, daralması veya anlam kayması sebebiyle anlam değişimine uğramış olduğu anlaşılmaktadır.

Abstract

[An examination on the “garip” words in the Garibu'l-Hadis literature]

In this article, it is dealt with the Gharib word/sentence structures that is make up the content of the books of “Gharibu'l-Hadith” type which occupies an important place in the Hadith literature, especially in terms of commentary of the Hadith Literature. Thus firstly “Gharib” and “Gharibu'l-Hadith” concepts have been studied, then it is given general information

about works of Gharibu'l-Hadith and finally gharib words are analyzed in terms of its features. This article has been concluded with generally assessments.

Keywords: Gharib, Gharibu'l-Hadith, Hadith literature

Kaynakça

Ahmed b. Hanbel, Musned, İstanbul: Çağrı yay. 1992.

Akgül, Yusuf, Edebî Tür Olarak Garibu'l-Hadîs (Kaynak-Metot-Muhteva Analizi), Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2006.

Arslan, Ali, Hadislerde Meseller, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 19 Mayıs Üniversitesi SBE, 1999)

Bilgegil, M. Kaya, Edebiyat Bilgi ve Teorileri Belagat, Enderun Kitapevi, İst. 1989.

Cahiz, el-Beyan ve't-Tebyîn, [Thk. Fevzi Utavî], Beyrut, 1968.

Dere, Ali, Rivayet Malzemesinde Toplumsal Değişimin İzleri, İslamiyat, C I, S. 2, 1998.

Ebû 'Ubeyd, Kasım b. Sellam el-Herevî (Ö.224/838), Garibu'l-Hadîs, Beyrut: Darül-Kütübi'l-İlmiyye, 1986.

Görgün, Tahsin, İlahî Sözün Gücü: Varlık ve Bilgi Kaynağı Olarak Kur'an, İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2003.

Görmez Mehmet, Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu. TDV, Ankara, 1997.

Hâkim, el-Müstedrekale's-Sahihayn, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.

Hatîb Bağdâdî, el-KifâyeMa'rifeti Usuli İlmi'r-Rivâye(Thk: Ebu İshak İbrahim b. Mustafa), Mektebetu İbn Abbas, Mısır.

Heysemî, Nuruddîn Ali b. EbîBekr, Mecmeu'z-Zevâid ve Menbu'l-Fevâid, Beyrut: Daru'l-Fikr, 2005.

Hattâbî, Garibu'l-Hadîs[Thk: Abdulke-

rim İbrahim el-Azbâvî], Mekke, 1422.

İ.A.T.D.V.Y., İst. 1994.

el-İsfahanî, Rağîb, Mufredâtelfâzi'l-Kur'an, Dîmeşk: Daru'l-kalem, ts.

Itr, Nureddin, Menhecu'n-nakd fî Ulûmi'l-Hadîs, Dîmeşk: 1979.

İbnKesîr,el-Bâisu'l-Hasis şerhuİhtisâri Ulûmi'l-Hadîs, [Şerh: Ahmed Muhammed Şakir, Talik: Nasıruddin Elbânî], Beyrut: 1951.

İbnKuteybe,Garibu'l-Hadîs, 1.basım, Beyrut: Daru'l-Kutubil-İlmiyye, 1988/1408.

İbnMâce, Muhammed b. Yezid, Sunen, İstanbul: Çağrı yay., 1992.

İbnManzûr, Lisânu'l-Arab, Beyrut: 1414/1994.

İbnu's-Salah, EbûAmr Osman b. Abdurrahmân eş-Şehrezûrî (577/643), Ulûmu'l-Hadîs, [Thk. Nureddin Itr], Dîmeşk: 1986 /1406.

Koçyiğit, Talât, Hadis İstılahları, Ankara: 1980.

Muslim, b.Haccac, Sahih,[Thk: M. Fuad Abdalbaki] İstanbul: Çağrı yay, 1992.

Özafşar, Mehmet Emin, Hadisi Yeniden Düşünmek Fıkhî Hadisler Bağlamında Bir İnceleme, Ankara: Ankara Okulu yay. 1998.

Özpinar, Ömer, Hadis Edebiyatının Oluşumu, Ankara: Ank. Okulu Yay, 2005.

Rafîî, Mustafa Sadık, TarihuÂdabi'l-Arab, Beyrut:Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001.

es-Samerâî, Mehdi Salih, el-Mecâzfi'l-Belâgati'l-Arabiyye, Daru'd-Da'va, Hama, ts.

Suyutî, Celâluddin Abdurrahmân b. EbîBekr, Tedrîbu'r-Râvi fî Şerhi Takrîbu'n-Nevevî, Beyrut, 1996.

Şihâb Kadâî, Musnedi Şihâb, Beyrut: er-Risâle, 1986.

Taberânî, el-Mu'cemu'l-Kebîr,

Mektebetu'l-Ulumive'l-Hikem, Mevsıl, 1983.

Zemahşeri, Carullah Muhammed b. Ömer, el- Faik Fî Garîbil-Hadîs, [Thk.: Muhammed Ebû'l-Fadl, Ali Muhammed el-Becavî] Kahire: Daruİhyai'l-Kutubi'l-Arabiyye, 1945–48/1364–67.

Zeydan, Corci, Tarihu Âdâbi'l-Lügati'l-Arabiyye, Kahire: Daru'l-Hilal, ts.